

УДК 364.262

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ

Боровська Я.О.

аспірант Національної академії державного управління при Президентові України

Annotation

In the article the author researches into social feeling of people with disabilities in the context of their employment problem. The author describes the concept of social feeling, examines particularities of social feeling during social and economic transformations. In the context of Ukrainian population's social feeling the article analyzes how people with disabilities evaluate their place in society and situation in the country in the sphere of employment of people with disabilities. State policy on employment of people with disabilities in Ukraine is summarized and evaluated. Conclusions present proposals for improvement of the mentioned state policy.

Анотація

У статті розглянуто проблему соціального самопочуття інвалідів у контексті їхньої зайнятості. Визначено концептуальні основи поняття "соціальне самопочуття", особливості соціального самопочуття в період соціально-економічних трансформацій. На фоні загального соціального самопочуття населення України наведено оцінку особами з інвалідністю ситуації в країні щодо зайнятості інвалідів і становища в суспільстві. Також охарактеризовано державну політику щодо зайнятості осіб з інвалідністю в Україні на сучасному етапі. Зроблено пропозиції щодо вдосконалення цієї державної політики.

Ключові слова

інваліди, соціальне самопочуття, зайнятість, державна політика у сфері зайнятості інвалідів.

I. Вступ

В Україні налічується 2,44 млн інвалідів, що становить 5,33% від усього населення. Таким чином, кожен вісімнадцятий наш співвітчизник – інвалід, тобто людина, яка потребує від держави допомоги та підтримки не лише у грошовому еквіваленті, а й у створенні умов для реалізації власних прав у сфері освіти, праці, культури, спорту, доступності до архітектурного середовища та транспорту, належного рівня охорони здоров'я й соціального захисту.

Як одна з найбільш вразливих груп у суспільстві люди з інвалідністю особливо гостро переживають тривалі соціально-економічні перетворення в нашій державі, ре-

зультатом яких є те, що навіть повністю працездатні люди часто перебувають на межі бідності. Тому в загальному контексті соціальних настроїв у сучасному українському суспільстві самовідчуття інвалідів є на порядок гіршим.

Одним з основних індикаторів стану осіб з інвалідністю в суспільстві є їхнє соціальне самопочуття, а саме: оцінка свого внутрішнього психофізичного стану, ситуації в країні і свого становища в суспільстві. Важливу роль у самооцінці людей з інвалідністю відіграє їхній трудовий статус і професійне самопочуття. Відчуття затребуваності й конкурентоспроможності на ринку праці формує високу соціальну самооцінку людей з інвалідністю. З останнім сьогодні існують суттєві проблеми, оскільки люди-інваліди разом з фізичними або психічними вадами стикаються із серйозними бар'єрами при реалізації прав на здобуття якісної професійної освіти й отримання роботи, що відповідає їхнім нахилам і кваліфікації. Більшість інвалідів сьогодні безробітні.

Аналіз соціального самопочуття населення міститься у працях В. Бойкова [1], В. Бурко [2], Ж. Тощенко і С. Харченко [16], Я. Крупець [7] та інших російських і зарубіжних авторів.

Певний досвід вивчення соціального самопочуття населення нагромаджений і українською соціологічною наукою. Серед наукових досліджень із цієї проблематики слід назвати праці Є. Головахи і Н. Паніної [4; 5; 10; 11], а також А. Горбачика [6] і О. Симончук [13].

Недостатньо вивченими є потреби інвалідів у контексті їхньої зайнятості, відповідно, відсутня чітко визначена й продумана державна політика щодо людей з інвалідністю, зокрема, із забезпечення зайнятості інвалідів.

II. Постановка завдання

Мета статті – аналіз оцінки особами з інвалідністю ситуації в країні щодо зайнятості інвалідів і свого становища в суспільстві.

III. Результати

Зміни суспільно-політичного устрою країни, що відбуваються в роки незалежності, проходять складно й суперечливо. У кожній із сфер суспільства визначилися найбільш болючі і вразливі точки, що становлять пе-

вну загрозу подальшому розвитку суспільства, виступають як бар'єри на шляху його подальшого розвитку.

Одним з показників стану суспільної свідомості є соціальне самопочуття населення. Соціальне самопочуття людини визначається мірою задоволення її соціальних потреб, які, у свою чергу, є похідними від наявності в суспільстві системи соціальних благ, виробництва і їх розподілу. Що сильніше людина відчуває брак певних соціальних благ, то гіршим є її соціальне самопочуття.

Такі компоненти суспільної свідомості, як суспільна думка, суспільний настрій, соціальне самопочуття, багато в чому детермінують не тільки особисте, а й трудове, політичне та духовне життя людей. На сучасному етапі перебудови суспільства суспільна свідомість відіграє, на нашу думку, визначальну роль у пошуку та реалізації шляхів і засобів перебудови суспільних відносин.

Важливим конструктом суспільної свідомості, що інтегрує багато аспектів відносин людини із суспільством і відображає реакцію людини на зміни умов життя, є соціальне самопочуття.

Аналізуючи природу соціального самопочуття, ми визначаємо його як форму реальної функціонуючої суспільної свідомості й поведінки, у якому виявляється емоційна оцінка індивідом або соціальною групою рівня задоволення своїх соціальних потреб, а також свого становища порівняно з іншими індивідами й соціальними групами [2, с. 3–4].

Відзначаючи властиву характерові соціального настрою в умовах перехідного періоду схильність до крайніх перепадів, російські вчені Ж. Тощенко і С. Харченко вказують разом з тим на його внутрішню самостійність, здатність до опору обставинам: "З одного боку, він (прояв характеру настрою), – результат економічної і політичної нестабільності, а з іншого – мовчазна поки ще форма протесту проти соціальних пригнічень, породжених шокуючою терапією, політичними амбіціями, міжнародними конфліктами" [16, с. 102].

Соціальне самопочуття має три складові: внутрішній стан людини (здоров'я, настрої, почуття щастя, оптимізму); оцінка зовнішніх умов (сприйняття ситуації в країні та часі, у якому людині доводиться жити); сприйняття власного становища в нових умовах [7, с. 144].

У сучасних умовах ситуація в країні відрізняється нестабільністю, суперечливістю в перебігу соціальних процесів, різкою поляризацією в прояві установок і настроїв представників різних соціальних верств населення. Сьогодні більшості людей, а особливо особам з інвалідністю, важко бути впевненими в завтрашньому дні. Вони практич-

но не можуть сподіватися на здійснення задуманого в майбутньому. У значній частині населення спостерігається втрата соціальних, психологічних і життєвих орієнтирів, зниження загальної соціально-психологічної стійкості й почуття захищеності.

На оцінки якості життя українців значною мірою впливає рівень задоволення їх базових потреб у найважливіших для них сферах. До цих сфер належать матеріально-побутові потреби, робота, стан здоров'я та медична допомога, доступ до сучасних знань у царині політики та економіки, юридична допомога в захисті прав людини, забезпечення умов психологічної рівноваги. За останні два роки рівень задоволеності базових потреб середнього українця не тільки не зріс, а за деякими позиціями навіть погіршився. Зокрема, це відбулося у сфері зайнятості.

Значущість для людини роботи (як і будь-якого іншого предмета або події) пов'язана з її здатністю задовольняти різні потреби індивіда (тобто її інструментальністю в найширшому значенні слова).

Людина, яка вважає роботу чимось важливим для себе, буде, відповідно, ставитися до неї як до чогось важко замінного (або незамінного), що не хочеться втратити і для отримання або збереження чого вона готова докладати зусиль. Мова, таким чином, іде про оцінку роботи з погляду власних інтересів людини як її особистої справи [9].

У сьогоднішній Україні, де дуже високо оцінюється індивідуальна значущість праці, оцінка соціальної значущості роботи (згода із судженням "робота – обов'язок перед суспільством") низька.

Окремий предмет уваги й аналізу становить соціальне самопочуття інвалідів у цілому і, зокрема, у контексті проблеми їхньої зайнятості. Слід одразу зазначити, що всі характеристики соціального самопочуття українців, подані вище, поширюються й на прошарок осіб з інвалідністю.

Як і для інших категорій населення, а можливо й більшою мірою, зайнятість осіб з інвалідністю є чи не найголовнішим інструментом їхньої соціалізації, що допомагає їм відчути власну необхідність як з боку родини, так і суспільства в цілому, подолати наслідки інвалідності, поліпшити власний матеріальний добробут завдяки отриманню заробітної плати, забезпечити повноцінну реабілітацію. Тому для цих людей індивідуальна значущість роботи є дуже високою. Безумовно, інваліду роботу сьогодні знайти важко. Працюючі інваліди з високою відповідальністю ставляться до своєї роботи, намагаються будь-що не втратити її, працюють з великою самовіддачею та продуктивністю.

За останні роки в державі багато зроблено для підвищення рівня зайнятості осіб з інвалідністю як щодо побудови належної законодавчо-нормативної бази, так і щодо практичної реалізації положень законодавства. Однак, незважаючи на це, рівень зайнятості інвалідів зростає дуже повільно: протягом останніх п'яти років він не перевищував 2,0% від загальної кількості осіб, зайнятих економічною діяльністю, а загальною чисельністю працюючих інвалідів в Україні у 2007 р. становила 400,4 тис. осіб.

Таким чином, знаходження інвалідами свого місця на вітчизняному ринку праці продовжує залишатися надскладною проблемою.

Працевлаштуванню інвалідів сприяють Державна служба зайнятості, Фонд соціального захисту інвалідів, органи праці та соціального захисту населення, центри професійної реабілітації інвалідів і навчальні заклади системи Мінпраці України, Комісія з питань діяльності підприємств та організацій громадських організацій інвалідів і громадські організації інвалідів.

Важливим напрямом забезпечення працевлаштування інвалідів, зареєстрованих у державній службі зайнятості, вагомим засобом підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці є професійна підготовка (перепідготовка, підвищення кваліфікації) безробітних інвалідів.

Кількість інвалідів, які проходили професійне навчання за сприяння Державної служби зайнятості, з кожним роком збільшується. Так, у 2003 р. профнавчання з метою подальшого працевлаштування проходило 224 особи, тоді як у 2007 р. – вже 1038 осіб, тобто майже у 5 разів більше.

Слід зазначити, що протягом останніх років спостерігається стійка позитивна тенденція до збільшення кількості вільних робочих місць (вакантних посад) для працевлаштування інвалідів. Так, за даними державної служби зайнятості, станом на 1 січня 2004 р. кількість вільних робочих місць для працевлаштування інвалідів становила 2043 одиниці, тоді як станом на 1 січня 2008 р. – вже 13 783 одиниці, тобто майже у 7 разів більше.

Однак значна частка вільних робочих місць (вакантних посад) залишається незаповненою через невідповідність їх професійно-кваліфікаційному рівню інвалідів, а також через низьку заробітну плату, яка здебільшого пропонується на цих робочих місцях.

Завдяки суттєвому розширенню протягом останніх років переліку соціальних послуг, що надаються інвалідам Державною службою зайнятості, зростає не лише кількість інвалідів, які бажають працювати, а й чисельність працевлаштованих інвалідів.

Так, кількість інвалідів, працевлаштованих за сприяння Державної служби зайнятості, у 2007 р. становила 7590 осіб, що у 2,3 рази більше, ніж у 2003 р.

Однак, незважаючи на суттєве збільшення протягом 2006–2007 рр. як кількості інвалідів, які зверталися до Державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні, так і чисельності працевлаштованих інвалідів, рівень їх працевлаштування в зазначений період є дещо нижчим, ніж у 2003 р. Це зумовлено тим, що, незважаючи на прийняття ряду законодавчо-нормативних актів, спрямованих на інтеграцію інвалідів до сфери праці, ще й досі не створено реальних умов (стимулів) як до зацікавлення інвалідів у своєму працевлаштуванні, так і до зацікавлення роботодавців у працевлаштуванні відповідної категорії працівників. Чинні на сьогодні час положення щодо надання роботодавцям дотацій на працевлаштування інвалідів за направленням Державної служби зайнятості через складний механізм їх отримання виступають вкрай слабким стимулом для роботодавців. В Україні практично не існує вільних робочих місць (вакантних посад) для працевлаштування інвалідів унаслідок психічних захворювань та розумової відсталості тощо [12, с. 140].

В Україні робота інвалідів на спеціалізованих підприємствах вважалася тривалий час основним видом їх зайнятості. І справді, пільги, які передбачені чинним законодавством України для цих підприємств, були чи не єдиним реально діючим механізмом вирішення проблеми працевлаштування інвалідів.

Спеціалізовані підприємства в Україні, як правило, призначені для певних категорій інвалідів (з вадами зору, слуху тощо). Зайнятість інвалідів на цих підприємствах не може розглядатися як форма забезпечення зайнятості інвалідів чи як фундамент, на якому здійснюється підготовка інвалідів до переходу на вільний ринок праці. По-перше, ця зайнятість не сприяє інтеграції інвалідів в суспільне життя, тому що, працюючи на спеціалізованих підприємствах, інваліди існують у замкнутій соціосистемі. По-друге, низький рівень технічної оснащеності спеціалізованих підприємств обмежує потенційне підвищення кваліфікації працівників-інвалідів, а професійне навчання на цих підприємствах не враховує потреб ринку праці, що ускладнює, а в деяких випадках і унеможливує перехід інвалідів зі спеціалізованих підприємств на вільний ринок праці. Це є основними причинами небажання роботодавців приймати на роботу працівників-інвалідів із спеціалізованих підприємств, які перейшли на відкритий ринок праці.

Проте головним недоліком спеціалізованої зайнятості є те, що зайнятість на спеціалізованих підприємствах призводить до ізоляваності працівника-інваліда від суспільства та може виробити в суспільства негативні уявлення та стереотипи, що позначаються на його самопочутті.

Перспективні напрями політики України щодо зайнятості інвалідів спрямовані на створення умов для їх зайнятості на звичайних підприємствах (на вільному ринку праці). Разом з тим перехід людей з інвалідністю із спеціалізованої на звичайну форму зайнятості пов'язано з певними труднощами, головними з яких є:

- низький рівень їх кваліфікації, що робить їх неконкурентоспроможними на вільному ринку праці;
- страх інвалідів зазнати невдачі на вільному ринку праці, після чого перед ними знову постане проблема отримання роботи на спеціалізованому підприємстві;
- зацікавленість керівників спеціалізованих підприємств, по-перше, у збереженні певного рівня зайнятості інвалідів з метою отримання зазначених законодавством пільг; по-друге, у збереженні основних працівників-інвалідів, чий професіоналізм та продуктивність праці роблять вагомий внесок у діяльність підприємства.

У більшості країн світу теж існують спеціалізовані підприємства, які використовують працю інвалідів. Разом з тим такі підприємства розглядаються не як найкраще місце для людини з інвалідністю, а як "запасний варіант" працевлаштування у випадку, коли немає можливості знайти місце роботи на загальних для всіх умовах. На таких підприємствах використовується праця інвалідів, які мають серйозні порушення, для яких фізично неможливо або надто важко створити необхідні умови праці на звичайному підприємстві. Більшість інвалідів, працевлаштованих на спеціалізованих підприємствах (у спеціалізованих майстернях) у цих країнах, мають обмежені інтелектуальні можливості [12, с. 141–145].

IV. Висновки

Незважаючи на суттєві позитивні зміни в підходах до вирішення проблем інвалідів, останні продовжують належати до найбільш соціально незахищених категорій громадян.

Тому не дивно, що серед інвалідів поширені песимістичні оцінки сьогодення й перспектив на майбутнє. Пільги, пенсії та субсидії залишаються для цієї категорії населення незамінною умовою підтримки благополуччя. Імовірно тому, незважаючи на досить високий рівень зайнятості, прибутки цієї частини інвалідів невеликі, і їхній бюджет надзвичайно вразливий. Із цим пов'язані й не-

гативні в цілому оцінки політики квотування робочих місць.

У цьому контексті треба зазначити, що важливу негативну роль у формуванні низького самопочуття людей з інвалідністю відіграють соціальні стереотипи, а саме: сприйняття більшістю населення цієї категорії людей як немічних і непотрібних суспільству. З іншого боку, самі інваліди часто в суб'єктивному плані і під дією стереотипів розвивають у собі комплекс неповноцінності, що в результаті призводить до зниження їхнього самопочуття.

З огляду на вищезазначене основною метою державної соціальної політики щодо інвалідів в Україні мають бути забезпечення рівних можливостей та реалізація конституційних прав цією категорією громадян, створення сприятливих правових, політичних, соціально-економічних, медичних, психологічних, організаційних умов і гарантій для їх інтеграції в суспільне життя. Така діяльність особливо необхідна у зв'язку з підписанням Україною Конвенції ООН про права інвалідів.

Різні причини призводять до втрати значною частиною людства здоров'я та працездатності, що позначається на їхньому матеріальному становищі і світовідчутті, породжує настрій знедоленості, неповноцінності й песимізму не тільки в них самих, а й у оточуючих. Тому перед суспільством, що усвідомлює свою людяність і прагне до її реалізації, постає проблема всебічної допомоги тим, хто її украй потребує.

Питання морального, психологічного самопочуття інвалідів, створення умов для їх культурного розвитку, здобуття освіти, працевлаштування, особливо молодих людей з обмеженими можливостями, потребують вивчення й серйозного обговорення.

Слід зазначити, що не тільки суспільство повинно навчитися розуміти проблеми інвалідів і ставитися до них як до рівних, а й інвалідам потрібно переборювати загострене почуття відокремленості, неповноцінності, відмінності від інших, опанувати мистецтво спілкування.

Література

1. Бойков В.Э. Бумеранг социального самочувствия / В.Э. Бойков // Социологические исследования. – 1998. – № 1. – С. 89 (87–90).
2. Бурко В.А. Социальное самочувствие в условиях трансформации российского общества (региональный аспект): автореф. дис. канд. соц. наук / В.А. Бурко. – Пермь: ПГТУ, 2000. – 27 с.
3. Врегулювання проблемних питань працевлаштування та захисту прав інвалідів у сфері праці: практ. посіб. – К.: Університет Україна: Всеукраїнський центр

- професійної реабілітації інвалідів, 2007. – 156 с.
4. Головаха Є. Соціальне самопочуття населення та тенденції соціальних змін в Україні / Є. Головаха, Н. Паніна // Україна – 2003. Моніторинг соціальних змін. – К. : ІС НАНУ, 2003.
 5. Головаха Є. Динаміка соціального самопочуття населення України: 1995–2006 / Є. Головаха, Н. Паніна // Українське суспільство – 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К. : ІС НАНУ, 2006. – С. 201–209.
 6. Горбачик А.П. Політичні орієнтації та соціальне самопочуття населення України / А.П. Горбачик // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 3.
 7. Крупець Я.Н. Социальное самочувствие как интегральный показатель адаптированности / Я.Н. Крупець // Социологические исследования. – 2003. – № 4. – С. 144.
 8. Лібанова Е.М. Ринок в умовах перехідної економіки / Е.М. Лібанова // Економічний розвиток і державна політика. – 2001. – Вип. 10.
 9. Магун В.С. Трудовые ценности экономически активного населения восьми стран мира / В.С. Магун // Мы и они: Россия в сравнительной перспективе / под ред. В.А. Мау, А.А. Мордашева, Е.В. Турунцева. – М., 2005.
 10. Паніна Н.В. Соціальне самопочуття киян / Н.В. Паніна // Українське суспільство: десять років незалежності. – К. : ІС НАНУ, 2001.
 11. Паніна Н. Соціальне самопочуття: політичний вибір населення України в умовах тривалої аномії / Н. Паніна // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К. : ІС НАНУ, 2000. – С. 205–216.
 12. Про становище інвалідів в Україні: національна доповідь [Електронний ресурс] / Міністерство праці та соціальної політики України, Науково-дослідний інститут соціально-трудова відносин Мінпраці України, Національна Асамблея інвалідів України. – К., 2008. – 219 с. – Режим доступу: www.minpraci.gov.ua.
 13. Симончук О. Статусні самооцінки населення України у порівняльному та часовому контекстах / О. Симончук // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К. : ІС НАНУ, 2006. – С. 11–21.
 14. Скуратівський В.А. Соціальні системи і соціологічні методи їх дослідження / В.А. Скуратівський, М.Ф. Шевченко. – К., 1998.
 15. Скуратівський В.А. Соціальні цінності українського суспільства. Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи / В.А. Скуратівський. – К., 2001.
 16. Тощенко Ж.Т. Социальное настроение / Ж.Т. Тощенко, С.В. Харченко. – М. : Академия, 1996. – 195 с.

УДК 352.331.5

ДЕРЖАВНЕ СТИМУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ РОБОЧИХ МІСЦЬ

Бражко О.В.

кандидат економічних наук, доцент
Класичний приватний університет

Annotation

The author conducts the analysis of the modern state of employment of graduating students after completion of studies in different establishments of education, the mechanism of stimulation of creation of workplaces offers for young people, directions of priorities of providing of employment in the Zaporozhia area, and also the measures of assistance employment of graduating students of educational establishments are offered on state, industry and regional levels in the article.

Анотація

У статті проаналізовано сучасний стан працевлаштування випускників після завершення навчання в різних закладах освіти, запропоновано механізм стимулювання створення робочих місць для молоді, пріоритетні

напрями забезпечення зайнятості в Запорізькій області, а також заходи щодо сприяння зайнятості випускників професійно-технічних навчальних закладів на державному, галузевому, регіональному рівнях.

Ключові слова

Робоче місце, зайнятість, стимулювання, механізми державного регулювання, професія, працевлаштування, підготовка кадрів.

I. Вступ

З огляду на подальше поглиблення економічних перетворень, необхідно провести детальний науковий аналіз їх впливу на зайнятість населення, її структуру та привести у відповідність із ними механізми державного регулювання. Особливої актуальності ця проблема набуває в період